

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

**УПОТРЕБА НА КАВИЧКИ ПРИ ЕДНА ГРУПА
СОБСТВЕНИ ИМЕНА – ПИСМЕНА ПРАКТИКА И
НОРМАЛИЗАТОРСКА ДЕЙНОСТ**

TATYANA ALEXANDROVA

**THE USE OF COLONS WITH A GROUP OF PROPER NOUNS –
WRITTEN PRACTICE AND NORMALISATION**

(Abstract)

The paper discusses the use of colons with proper nouns functioning as appositives of other proper nouns or phrases. The author analyses questions submitted to the Language Consultation Service (LCS) at the Institute for Bulgarian Language as well as examples from the contemporary written practice of the Bulgarian electronic media. The paper sheds light on the reasons for the lack of a uniform approach to the use of colons and provides certain recommendations with respect to that. The objective of the analyses and proposals made in the paper is to aid the normalisation and codification work carried out by the LCS members in relation to the creation of reference books.

Keywords: punctuation, colons, proper nouns, appositives

Въпроси, свързани с употребата на кавички, постъпват относително често в Службата за езикови справки и консултации към Института за български език. Наред с традиционни казуси, които от десетилетия пораждаат колебания, постоянно се разширява обхватът на езиковите явления, които попадат в сферата на оперативната кодификаторска дейност и изискват регламентиране или препоръка. Писмената практика при употребата на кавички обаче е изключително разнообразна и трудно се поддава на нормализация поради динамиката на езиковите процеси при номинацията на единични обекти. Кавичките са не просто част от пунктуационната система на писмения текст, а все по-активно участват при формиране на неговия смисъл и изразяване на оценката на автора, като все по-често се натоварват с допълнителни функции (понякога в комбинация с други средства от сферата на правописа и графиката).

В настоящото изследване се анализират главно постъпили в Службата

въпроси, свързани с употребата на кавички при собствени имена, които са приложения в рамките на съставни собствени имена (напр. *Държавна агенция „Архиви“*) или на словосъчетания (напр. *мебели „Арон“*). За да се постигне по-съдържателен и обхванат анализ, се привличат и допълнителни примери, събрани от авторката. Изследват се факторите, определящи използването на кавички, както и взаимодействието и йерархията между тях. Както ще стане ясно от анализа по-нататък, при разглежданата група собствени имена почти няма абсолютни правила за оформяне с кавички, често употребата на този знак зависи от комбинацията между езиково-структурни, текстови и извънезикови фактори и затова към всеки възникнал въпрос трябва да се подхожда диференцирано. В изследването се прилага както описателен, така и прескриптивен подход. Целта е да се очертаят някои от проблемите, свързани с езиковите единици, при които се пишат кавички, както и да се подпомогне нормализаторската и кодификаторската дейност на Института за български език. Систематизирането на новите данни, извлечени от постъпилите въпроси и от писмената практика, е стъпка към по-мощни изследвания по проблема и към подготовка на бъдещи справочници.

В издадените в последните няколко десетилетия правописни речници има известни непълноти при описанието на употребата на кавички. В ПРСБКЕ (1983/1995) и в НПР (2002) е възприет смесеният принцип на регламентиране на правилата за кавички при собствени имена: в рамките на типа езикова структура, която представляват, а именно собствено име приложение, се изброяват класове обекти, чиито имена се ограждат в кавички. Т.е. структурният принцип е комбиниран със семантично-тематичния. Тъй като списъкът на именуваните класове обекти не е изчерпателен и реално е трудно да бъде изчерпателен, се изисква неговото постоянно допълване с новопоявили се обекти. По тази причина в Службата непрекъснато постъпват въпроси дали правилата важат и за имена на други класове обекти, които не са изрично споменати. Такива са например имена на: автомагистрала, трасета, нефтопроводи и газопроводи; интернет ресурси, домейни, програми от сферата на информационните технологии, вирусни и бактериални щамове, урагани и циклони, програми и проекти, лекарства, технически съоръжения и др. В *Официалния правописен речник на българския език* (2012) е даден приоритет на структурния принцип на представяне на правилата. Основен критерий е типът езикова структура, която представляват или в която участват някои собствени имена, а именно задпоставено апозитивно разширение в словосъчетание с главна част съществително име (т.е. приложение). Този подход, който се опира на формални критерии и е обуславен от тенденциите в писмената практика, е добра предпоставка за унифициране на правилата. Нужно е обаче по-дълъг период на действие, за да се направи преценка за неговата ефективност.

При анализа е необходимо да се отчетат и обществените нагласи. Като цяло търсещите консултация са хора, които държат да спазват правилата и

смятат това за много важно – било като проява на професионализъм, било поради лични убеждения. Много от тях обаче понякога възприемат кавичките като досаден източник на неприятности поради разнообразния им графичен вид. Подобни нагласи са напълно естествени в модерния свят – графичната среда, в която битува писменият текст, е доста разнообразна и предоставя богати възможности за изразяване на съдържания, които преди са се поемали изключително от кавичките. Наблюденията на дежурните в Службата показват, че е налице странна смесица между стремеж да се спазват правилата за кавички, от една страна, и съмнение дали този знак е нужен в определени случаи, от друга.

Трябва да отчетем и обстоятелството, че в последните години се появяват сайтове и блогове, които дават адхок езикови съвети, и по отправените въпроси личи, че потребителите по-скоро предпочитат да избягват кавичките и очакват от специалистите аргументи в подкрепа на собствените си нагласи. Като пример ще посочим коментар от т.нар. *блог на Павлина* по повод на употребата на кавички при имена на артефакти, дадени по името на топографски и географски обекти. Препоръките са доста меки и не носят дух на задължителност. Използват се формулировки от типа „би трябвало“; изразява се лично становище. Ето какво се коментира в този сайт: „По отношение на членуваните собствени имена *Лувъра* и *Ермитажа* аз бих постъпила йезуитски – бих ги написала в курсив (*italic*). Ако се налага непременно да направя избор с кавички или без, бих ги написала без /.../ Мисля, че с течение на времето кавичките ще продължат да отстъпват от своите позиции, а разумното поведение на хората, държащи да пишат грамотно и с уважение към нормата, е да не се престарават с поставянето им там, където те вече изглеждат – малко или много – неестествено“ (<https://pavlinav.wordpress.com>). При коментара е приложен функционалният, а не на строго нормативният подход и това със сигурност оказва влияние върху нагласите на хората. По всичко личи, че кавичките като препинателен знак при някои видове собствени имена не се възприемат с такава степен на задължителност, с каквата се възприемат други пунктуационни знаци – точката или запетаята например. Защото никой няма да попита: „Не може ли да не сложа тук точка, защото ми се струва, че е ненужна?“. Причината е, че в немалко случаи кавичките са факултативни – използват се по преценка на автора, за да подчертаят неговото отношение към ситуацията или към езиковото оформяне. Освен това не бива да забравяме, че при разглеждания тип собствени имена приложения има още един знак и това е главната буква, която в повечето случаи ги маркира достатъчно ясно.

Съществуват редица причини за нестихващия интерес към този пунктуационен знак, но тук ще изтъкнем най-важните. Кавичките далеч надхвърлят ролята си на препинателен знак и реализират много по-сложни, смислопораждащи (експресивни и модални) функции. Те участват в семантични трансформации на базата на метафоричен и метонимичен пренос, които представляват най-динамичната част от съвременните процеси

на номинация. Кавичките принадлежат към т.нар. емотивни знаци – подобно на въпросителния и на удивителния знак. Чрез тях се изразява богата гама от конотативни нюанси и оценките на автора както по отношение на информацията, изразена чрез заключения в кавички текст, така и по отношение на характеристиките на самия езиков знак (т.нар. метаезикова функция). Кавичките се отличават с особен тип интерактивност – те акцентират графично модалните значения и същевременно целят да отключат и да дадат насока на интерпретативния процес у читателя.

Творческата енергия на обществото често „апробира“ изразните възможности на кавичките. Пример за това как те могат да се превърнат в основно графично средство за генериране на смисъл в художествен текст, е романът на Чавдар Мутафов „Дилетант“, където репликите на Дамата са в кавички, а тези на Дилетанта – оформени с тире. Б. Курташева интерпретира ролята на тази графична техника по следния начин: „употребата на тирето имплицира (огласена) обърнатост към другия, екстровертност, активност, а употребата на кавичките – (мълчалива) затвореност в себе си, интровертност, пасивност. /.../ Редуването на различен тип препинация в рамките на един диалогизиран текстови отрязък поставя под въпрос взаимната чуваемост“ (Курташева 1999). Кавичките служат и като инструмент за преобразяване на средата, в който живеем, и за своеобразно изразяване на гражданска позиция. Като пример в това отношение може да се приведе следният факт. Преди около година Паметникът на Съветската армия в София осъмва с поставени на част от надписа му кавички – при думата „освободителка“.

За сметка на пренебрегване на отделящата, чисто пунктуационна функция на кавичките се наблюдава активизиране на факултативната употреба на този знак, свързана със споменатата по-горе смислопораждаща функция. Всъщност забелязва се интересна тенденция: отделящата функция на кавичките често се поема от различни графични средства за обработка на писмения текст – курсивиране, шрифтове, цветове и пространствени решения, графични стилове и др. Докато, ако знакът е употребен със смислообразуваща функция, почти никога не се заменя с посочените графични средства. Показателно е обаче, че въпросите, отнасящи се до смислопораждащата функция, са твърде малко – очевидно хората ясно разграничават кога знакът е от смислов порядък, и смятат това за територия на свободен избор, която не се регулира от правила от ранга на кодифицираните. В практиката на Службата за езикови справки и консултации в тези случаи винаги се дава препоръка, че кавичките могат да бъдат факултативни. Това е един сравнително нов аспект от нейната дейност, затова е необходимо по-отчетливо да се очертаят случаите, в които авторът може да избира дали да употреби кавички, или не, въпреки че обществените нагласи са за твърди правила.

Употребата на кавички е пряко свързана с актуалните тенденции при образуването на собствени имена. Тези тенденции кореспондират с тяхна-

та основна функция, отбелязвана от повечето изследователи: за разлика от нарицателните съществителни, чиято роля е класифицираща, собствените имена имат индивидуализираща функция. В съвременното високотехнологично общество на онлайн комуникации, свръхпроизводство на продукти и услуги и развитие на гражданския, социалния и политическия сектор ономасиологичното пространство на езика ни се характеризира с изключителна динамика и активно „производство“ на нови единици. При това много от тях често се създават не само с номинативна, но и с рекламна и естетическа цел, като стремежът е към оригиналност и обновяване на фонда от собствени имена. Някои от тях могат да се причислят към най-неустойчивата част от лексикалната система на езика ни (поради практиката на преименуване или поради нетрайността на самите обекти). В резултат на всичко това собствените имена, появили се през последните 2–3 десетилетия, излизат извън традиционните за българския език модели и се отличават с иновативност и нестандартност. От друга страна, свободният трансфер на текстове в глобализирания информационен поток поставя обществото ни пред предизвикателството да интегрира в собствената си система от имена елементи от чужди езикови системи. Всички тези процеси активизират употребата на кавичките, защото те работят именно на полето на новото и необичайното.

Типът собствено име – същинско или условно, е глобалният фактор, който влияе върху оформянето със или без кавички. Същинските собствени имена, т.е. тези, при които компонентите са употребени с прякото си значение, поначало не се пишат в кавички. Ако са съставни, те съдържат несъгласувано определение или отделните компоненти се свързват чрез съгласуване с думата за родово понятие, напр. *Театър на българската армия, Модерен театър, Военно издателство, Южен парк, Мостът на влюбените*. Условните (символичните) имена се поставят в кавички. Те са създадени на базата на субективна връзка със значението на израза за родово понятие, като двата израза – класифициращият и собственото име, са свързани чрез прилагане, напр. *издателство „Прозорец“, парк „Заимов, Театрална работилница „Сфумато“*.

По-голяма част от новообразуваните собствени имена са резултат от изкуствена номинация, която за разлика от естествената е индивидуален, персонализиран акт (а не колективен и анонимен). Това предполага и висок експресивен потенциал на наименованието, който на графично равнище се маркира чрез кавичките. Именуването на възникнали в резултат на човешка дейност единични обекти често представлява официален, облечен в законова форма акт, при който името първоначално се появява в писмена форма в определени документи (докато естествената номинация е спонтанна и в устна форма), а оттам влиза в употреба и в други типове текстове. Подобна практика на разпространение на възникналите чрез изкуствена номинация имена понякога се оказва разколебаваща, ако името не е фиксирано според правилата в съответните документи или в официал-

ни сайтове. Тогава възникват колебания, които се отразяват и във въпросите, пристигащи в Службата: дали името да се оформя според правилата, или да се препоръча официалната форма, макар и не по правилата. Ето примери с две еднотипни наименования, които официално се изписват по различен начин: *Главна дирекция „ГРАО“* (и *ГД „ГРАО“*) (<http://www.mrrb.government.bg>); *Служба КОС (Служба „Контрол на общоопасните средства“)* при ОДМВР – София, (<http://www.odmvr-sofia.mvr.bg>). В този свой графичен вид те се разпространяват и в други текстове и не е странно, че пишешите изпадат в недоумение защо са оформени по различен начин. Тъй като официалните документи по регистрацията на дадено име и официалните сайтове на съответните делови структури функционират като имплицитна кодификация, е необходимо да има по-отговорно отношение към графичното оформяне на имената, а специално при документите – последователна редакция.

Днес съществуват много ситуации, в които се осъществява изкуствена номинация – непрекъснато се появяват нови уникални обекти от най-различен характер, които изискват именуване по официален път. Интересно е, че името, дадено на новородено (това е парекселанс акт на изкуствена номинация), не се огражда в кавички – изобщо антропонимите и зоонимите не се оформят в кавички. Причината вероятно се корени в антропоцентризма на езика – човекът е този, който дава име на всичко в света, който обитава. От друга страна, антропонимите не функционират като приложения към съществителни определяеми. В Службата са постъпвали и въпроси дали прякорите и прозвищата (по принцип) трябва да се ограждат в кавички. Отговорът е бил отрицателен, но проучванията показват, че доста неща около кавичките са относителни и зависят от йерархията на факторите, които влияят върху употребата им. В практиката на Службата е регистриран и случай, в който е препоръчано прякорът да се огради в кавички, но по друга причина. Изречението е следното: *Още като малък приятелите ми лепнаха прякора „Рижия“*. Тук кавичките изпълняват метаезикова функция.

Вторичната номинация като способ за образуване на собствени имена е твърде разпространена в съвременния език (във връзка и с неговата символна функция); тя се базира на липсата на изконна, естествена връзка между означаващо и означавано, т.е. на произволния характер на тази връзка (Сосюр 1992: 97). При вторичната номинация съществуващи вече в езика думи и словосъчетания се използват за назоваване на нови реалии, а конкретно при собствените имена – за назоваване на нововъзникнали уникални обекти. Вторичното име, вече в ролята на собствено, се формира въз основа на концептуално преосмисляне на съществуващи езикови средства, характеризира се със семантична прозрачност, нерядко и с експресивна и оценъчна натовареност, която се експлицира именно чрез кавичките. Оградените в кавички имена маркират различни преобразувания в семантиката на езиковия знак, възможни благодарение на несиметричното отно-

шение между означаващо и означавано. Променя се референциалната стойност, т.е. информацията за извънезиковия обект, като в номинационния акт участват и кавичките. Появата на нов денонат на означаващото е съпроводена с процес на разширяване на значението, с поява на нови значения на думата (Еко 1998: 50–51).

Невинаги обаче при вторична номинация собственото име се огражда в кавички. Например имената на планетите и съзвездията (*Венера, Уран, Нептун, Голямата мечка* и т.н.), които представляват отдавна възникнали чрез вторична номинация имена на естествени, постоянно съществуващи (а не временни) обекти в усвоения, опознатия от човека свят, се пишат без кавички. Произходът на тези имена е древен и се свързва предимно с гръцката и римската митология. От друга стана, подобни обекти, открити неотдавна, обикновено получават имената на своите откриватели или такива, които са предложени от тях, и тогава се пишат в кавички: напр. астероидът „*Апофис*“, именуван на древноегипетско божество. Най-новите астероиди, наречени на българи, се казват „*Левски*“ и „*Христо Ботев*“. Примерите са илюстрация на това как при номинацията на естествени, постоянно съществуващи обекти факторът *време на даване на името* и факторът *тип номинация* влизат в йерархична зависимост, като първият доминира над втория.

По-активната употреба на кавичките в съвременните писмени текстове се дължи и на еkleктиката като подход, при който в процеса на конструиране на текста целенасочено се миксират елементи от различни стилове и хронологични пластове на езика. Еkleктиката е мотивирана както от желанието за своеобразна езикова игра, така и от свободното участие на хора с много различен социален и образователен статус в най-разнообразни форми на публични езикови изяви. В съвременната текстова реалност сме свидетели както на съзнателно, така и на непреднамерено разрушаване на регистрови и стилови норми. Всичко това създава предпоставки за разширяване употребата на кавичките, защото една от функциите им е да маркират интертекстуалност, контекстова нетипичност и стилова разнообразност.

По-нататък ще се опитаме да систематизираме факторите, които оказват влияние върху употребата или неупотребата на кавички при един тип езикови структури, функциониращи като собствени имена. Някои от тях можем да определим като мегафактори – тяхното действие е тотално и не зависи от останалите, а други са в йерархия помежду си. Въз основа на това могат да се изведат конкретни препоръки, които впоследствие да се верифицират чрез изследвания върху по-обемни масиви от текстове.

Наблюденията показват, че азбучната система (кирилица/латиница) функционира като мегафактор. Това, което можем да твърдим със сигурност, е, че когато собственото име приложение е на латиница, независимо от това към какъв клас обекти принадлежи съответният денонат, то почти никога не се огражда в кавички. Подобно е положението и в други славян-

ски езици, които използват кирилица, напр. руски, където според изследователите на аналогични явления се е установила устойчива традиция да не се ограждат в кавички написани на латиница наименования (вж. Пахомов 2008). Както ще стане дума по-нататък в изложението, при имена на кирилица действа система от критерии, които се подреждат в йерархия според конкретната ситуация. Какви са закономерностите, когато имената съдържат елементи и от двете азбучни системи, е въпрос, който предстои да бъде изследван. Допълнително изследване е необходимо и за транскрибирани на кирилица чужди наименования.

Интегрирането на имена на латиница в текст на кирилица е активен процес, мотивиран както от широкото разпространение в български текстове на чужди собствени имена, назоваващи небългарски реалии, с оригиналната им графика, така и на редица особености при именуването на съвременни български единични обекти. Техните названия могат да бъдат директно на чужд език – основно на английски, оформени на латиница или на кирилица, или с български езиков материал, но оформени на латиница. Тенденцията се подкрепя и от обстоятелството, че за фирмено лого обикновено се използва латиница, което е причина за по-широкото разпространение на името на латиница. Тя е проява на графично равнище на действието на различителния (а не на унифициращия) принцип при образуването на нови собствени имена – предимно на търговски дружества, финансови институции, рекламни агенции, търговски марки, медии, заведения за обществено хранене и др. Примерите са многобройни: ресторанти, клубове и др. под. – *Spaggo&Funny, Night Flight, Motto, Yalta Club, La Cubanita*; магазини – *Beauty zone, Jumbo*; български електронни медии, информационни сайтове и портали – *Eva, Time 4 Design, FrogNews, Vesti.bg, Media-pool, Economic.bg, PC Mania* и мн. др. Такива имена не се ограждат в кавички. Като комбинация между своеобразен ретростил при избора на собствено име и различителната функция на латиницата трябва да се разглеждат имена на търговски обекти и заведения за хранене, образувани от български думи, но написани на латиница, като *Lafka, Jezve, Tavan* и др. под. Те също не се ограждат в кавички, което е доказателство за тоталното действие на фактора *азбучна система*.

Новите имена от посочения тип са сериозно изпитание за ортодоксалните пуристи, които вещаят упадък на българския език, и същевременно предизвикателство пред кодификаторите, което наложи да се вземе решение за тяхното графичното оформяне по отношение на кавичките. В *Официалния правописен речник на българския език* (2012) за пръв път беше кодифицирано изписването без кавички на наименования на латиница в текст на кирилица предвид широкото им разпространение. Това, от своя страна, легитимира до известна степен нетранскрибираните собствени имена в българските писмени текстове. Разбира се, кодификацията не означава автоматично стабилизиране на писмената практика, но е сериозна предпоставка за това.

С оглед на комуникативната езикова функция често се наблюдава паралелно съществуване на едни и същи имена (предимно на небългарски компании и търговски марки) както на кирилица, така и на латиница. Тогава напълно основателно възниква въпросът дали наименованията, които в официални документи и в логото са на латиница, когато се използват транскрибирани на кирилица – предимно в публицистични текстове, би трябвало да се ограждат в кавички. Транскрипцията им всъщност е проява на адаптиране към българската езикова среда, на усвояване и популяризиране. Препоръката на Службата е за оформяне без кавички при наименованието на латиница и кавички при кирилското наименование, напр. *телефон Samsung*, но *телефон „Самсунг“*. Всъщност в медийни и рекламни текстове изписаните на латиница имена почти винаги се оформят без кавички, но по отношение на изписаните на кирилица практиката е разнообразна и непоследователна дори в рамките на едно и също издание. Ето няколко примера в контекст:

*Фирмата е оторизиран дилър на продуктите с марка **Apple*** (<http://www.dnevnik.bg>). *Компанията за потребителска електроника „Епъл“ започва работа по проект за автомобил с електрическо задвижване* (<http://abtomoto.com>). *Американският технологичен гигант **Епъл** (Apple) може да е готов да произвежда електрически автомобили до пет години* (<http://www.mediapool.bg>).

***Radio Family** ще посвети тази програма на Деня на детето; В радио „Фемели“ има и специални рубрики с детско участие* (<http://purvite7.bg>).

*Двамата пилоти на **Mercedes** Нико Розберг и Люис Хамилтън записаха най-добри времена в първите две свободни тренировки за Гран при на Австралия* (<http://www.webcafe.bg>). *Почти сигурно е, че „**Мерседес**“ ще доминира отново във Формула 1, а Хамилтън и Розберг ще решат титлата* (<http://www.capital.bg>). ***Мерседес** спечели двойна победа в първия старт от Формула 1 за 2015 г.* (<http://clubs1.bg>).

Имена в кирилска транскрипция на небългарски ландшафтни и урбанистични обекти, при които думата за родово понятие е включена вътре в името, последователно се пишат без кавички: *Сентрал парк, Кенеди център*.

За наименования, които са съставени от непреведени английски думи или словосъчетания и поначало пишещи се на кирилица, е препоръчано изписване в кавички в свързан текст: *„Парадайс“* (търговски център); *„Фармастор“* (верига аптеки), *„Стар ФМ“* (радио), *„Лъки Ленд“* (детски магазин). Наблюденията показват обаче, че и при тази група практиката в електронните издания е разнообразна, като причината се корени във факта, че те вероятно не се осмислят като вторични.

В случаите, когато имената са така подбрани, че да предизвикат положителни асоциации с типично български реалии, имплицират здрава връзка с традициите, самобитност и домашен уют, имената се изписват само на кирилица и само с кавички, напр. имена на ресторанти, като *„Хъшове“*,

„Мамин Кольо“, „Родопски чанове“, „Славяни“, „Добро“. Вторичността и символният характер на номинацията тук са напълно прозрачни и се подсилват от кавичките.

Има много международни компании с клонове у нас, които оперират на българския пазар, като в имената им има добавка „България“, напр. „Евроспорт България“ (европейският тв канал Eurosport на български); „EUN България“ (и „ЕВН България“) – част от EVN AG, австрийска енергийна компания, и др. За тях е препоръчано да се изписват в кавички. Проблемът обаче се усложнява от използването на едно и също наименование и за фирмата, извършваща дейността, и за търговската марка на продуктите или самата услуга, а в конкретния случай – и за името на телевизионен канал. Те може да съвпадат напълно или частично с името на съответната компания. От друга страна, името на фирмата – в определени контексти – се изписва заедно с добавка, която назовава юридическата форма на търговското дружество. Например името на най-новия мобилен оператор в България се среща изписано по следните начини: *Telenor*; „Теленор“; „Теленор България“ ЕАД (и без кавички), „*Telenor България*“, като първите две се използват и за търговската марка, и за компанията (в определен тип контексти), а следващите – само за компанията, която оперира у нас чрез тази търговска марка. Службата е препоръчала името на латиница да е без кавички, а на кирилица – с кавички. При смесено изписване (част от името на латиница, а другата част на кирилица) – с кавички. Ако името се изписва заедно с абrevиатура, която означава юридическата форма на търговското дружество (АД, ЕАД, ООД, ЕООД), кавичките са задължителни.

Съществуват и други варианти. Например, ако името съдържа инициално съкращение, което се записва на кирилица във фонирен вид, тенденцията е да не се огражда в кавички. Но и тук има нюанси и наслагване на различни фактори. Ако такова име е отдавна възприето, напр. *Би Би Си (BBC)*; *Си Ен Ен (CNN)*, то почти никога не се огражда, но ако е по-ново и малко известно, напр. *Кей Пи Ем Джи (KPMG)*, практиката е доста разнобразна, като леко надделява изписването без кавички. Ако е смесено – т.е. съчетание от инициално съкращение, записано във фонирен вид, и несъкратени съставки, кавичките се поставят, напр.: *Конгресът обвини банката „Джей Пи Морган Чейс“ (JPMorgan Chase) в измами* (<http://www.segabg.com>). Факторът *време на разпространение* (старо – ново) корелира с фактора *степен на осведоменост* на аудиторията. Колкото по-отдавна са се установили в български писмени текстове, толкова тези имена са по-познати и добре усвоени. За езиковото съзнание на българина те вероятно не са вторични, а по-скоро същински собствени имена, затова и кавичките тук се пренебрегват с по-голяма лекота.

В обобщение ще подчертаем, че факторът *азбучна система* в комбинация с фактора *произход на името* формират интересна скала на степен на задължителност на кавичките. На единия край се разполагат собствени

имена (във функция на приложения) на латиница, които последователно се пишат без кавички. Това са имена на небългарски обекти, които се използват в оригиналния им графичен вид; възникнали в българска езикова среда и назоваващи български реалии собствени имена, за чието образуване се използва чужд езиков материал, и накрая – утвърдени в българския език думи, но написани на латиница. В преходната зона, където има разнообразно оформяне, се разполагат транскрибирани на кирилица собствени имена (както на български, така и на небългарски обекти), които поначало се пишат на латиница. Причината за колебанията – въпреки препоръките за писане в кавички, е двойното идентифициране на тези имена. И на другия край на скалата, където в съответствие с препоръките доста последователно се прилага изписване в кавички, са имената на български реалии, които имена са образувани от отдавна утвърдени в езика ни думи и са написани на кирилица. Подобно подреждане е напълно закономерно. Недаптираните и слабо адаптираните към българската езикова система собствени имена по-рядко се отграничават от текста, в който са употребени. Затова предпочитанията са за изписване без кавички, чиято отграничаваща функция се неутрализира поради факта, че самото име съдържа разграничаващи признаци. А и главната буква е достатъчна за идентифицирането му като име. И обратно – имената, които произхождат от български или отдавна навлезли в български чужди думи, съдържат по-малко разграничаващи признаци, затова се нуждаят от кавички.

В Службата за езикови справки и консултации постъпват и въпроси, които показват, че грешки може да се допускат и поради недостатъчно разбиране на формулираните правила и тяхното генерализиране. Тези грешки засягат оформянето на собствени имена и словосъчетания от нарицателни и собствени съществителни, които назовават един и същ клас обекти, но се различават по типа синтактично свързване – съгласуване (напр. *Български олимпийски комитет*) прилагане (напр. *отдел „Връзки с обществеността“*) или смесен тип, когато името е структурирано и чрез съгласуване, и чрез прилагане (*Главна дирекция „Гранична полиция“*). При свързване чрез прилагане и при смесения тип собствените имена се оформят в кавички. По аналогия с тях понякога погрешно в кавички се пишат и собствени имена, назоваващи същия клас обекти, но съдържащи съгласувано или несъгласувано определение. Правилно е обаче те да се оформят без кавички, напр. *катедра „Анатомия“*, но *Катедра по математика*; *паметник „1300 години България“*, но *Паметникът на Васил Левски*; *партия „Лидер“*, но *Партия на българските комунисти*; *коалиция „БСП лява България“*, но *Коалиция за България* (двата примера са имената на коалициите между БСП и няколко малки партии, с които тя се е явявала на изборите през последните години); *Агенция „Митници“*, но *Агенция по заетостта*; *Съюз „Либерали“*, но *Съюз на демократичните сили*; *парк „Заимов“*, но *Парк за танцуващи мечки*; *служба „Военна информация“*, но *Служба по вписванията*.

Относително често се пита за „Държавен вестник“. Тук ситуацията е усложнена, защото, от една страна, налице са фактори, които определят писане в кавички: има Закон за „Държавен вестник“ (обн. в бр. 89 от 06.10.1995 г.), където името е в кавички, има и правило, което гласи, че имената на вестниците се пишат в кавички. От друга страна обаче, името е така конструирано, че отделните елементи са свързани чрез съгласуване, което е характерно за същинските, но не и за условните наименования, и това разколебава потребителите. Дадени са препоръки за изписване с кавички, защото освен главната буква специално тук е необходимо да има и допълнителни маркери, които да обозначават принадлежността му към групата на условните собствени имена и да снемат възможността за объркването му със словосъчетанието *държавен вестник* (т.е. ‘вестник, чиято собственост е държавна’). Двойната маркировка – главна буква и кавички, се налага и поради това, че според българската правописна традиция с главна буква се пише само първата съставка, което затруднява определянето на границите на собственото име. Тази особеност засилва ролята на кавичките като своеобразна защита на смисъла на писмения текст. По същата причина името „Държавен вестник“ се употребява нечленувано в свързан текст.

Върху оформянето със или без кавички оказва влияние и начинът на изписване на съставните собствени имена – дали са съкратени, или не, като от значение е и типът лексикално съкращение – групово или инициално. Препоръките, подкрепени и от кодификацията в *Официалния правописен речник*, са за ограждане в кавички на собствени имена, които са групови съкращения: „Биовет“, „Бул Инс“, „Булсатком“, „Булгартабак“, „Главболгарстрой“, „Евромебел“, „Метрострой“, „Металснаб“, „Нефтохим“, „Арт Фест“ (*продуцентска къща*). Инициалните съкращения принципно не се поставят в кавички напр.: *служба ГРАО, ГД ГРАО*; наградите БАФТА (транслитерация на *BAFTA – British Academy of Film and Television Arts*). На въпрос, ако в разгърнато наименование *Дирекция „Управление на риска“* се съкрати само приложението, дали самото съкращение трябва да се огради в кавички, е даден отрицателен отговор: *Дирекция УР*. Не се поставят кавички и когато е съкратено съставно собствено име, съдържащо приложение в кавички, напр. *Държавна агенция „Национална сигурност“* съкратено се изписва *ДАНС*, а не *ДА „НС“*. Но когато имена под формата на инициални съкращения са последвани от друго инициално съкращение, което означава юридическата форма на деловия обект, кавички се пишат, напр. „МБАЛ НКБ“ АД, „НЕК“ ЕАД.

Фактор при вземането на решение за оформяне в кавички е и начинът на употреба на името: в контекст или самостоятелно. Ако дадено собствено име приложение в свързан текст изисква кавички, употребено самостоятелно то се пише без кавички, защото извън контекст тяхната отделяща (разграничаваща) функция се неутрализира. Затова дежурният в Службата винаги изисква повече информация за ситуацията. Отдавна е въведе-

но правилото, че теми на лекции, заглавия на произведения на изкуството, изписани самостоятелно върху афиши, плакати и др., не се ограждат в кавички. В резултат на натрупаните данни от обаждания на потребители на Службата, както и след проучване на узуса към тази група бихме могли да добавим още: търговски наименования на продукти от най-различен характер: лекарства, храни, напитки и др. изписани върху опаковки и етикети; имена на спирки на обществения транспорт върху табели, карти и схеми; имената на ястия в менюта; имена на улици, площади, квартали, жилищни комплекси, комплекси от затворен тип върху табели, пощенски пликове, формуляри и др. под.; имена на обществени, административни, делови и образователни структури, отдели и т.н., изписани на табели; заглавия на книги, статии и др., изписани самостоятелно върху корици, заглавни страници, както и в библиографски описания, каталози и библиографско цитиране; имена на картини и други произведения на изкуството – като допълващ текст към илюстрации в албуми, каталози и др.; заглавията на филми, театрални постановки, концерти, телевизионни и радиопредавания в програмите. В програмите обикновено заглавието е представено инверсивно, като класифициращият израз е на второ място, напр. *Весели звънчета – детско тв шоу*. В споменатите случаи разполагането на самостоятелен ред, шрифтовото или цветовото обособяване (факултативно) са достатъчен маркер и не е необходимо да се използват други отделящи техники.

Като проява на същата тенденция трябва да се разглежда и следното явление: в заглавията на статии (минимален контекст) собствени имена от разглеждания тип често не се ограждат в кавички, докато вътре в текста се ограждат. В тази ситуация вероятно влиза в действие и неясно как формиралата се нагласа, че в заглавие не се използва пунктуация (вероятно причините са от естетически характер). Ето един пример: заглавие – *Безименен връх в Хималаите ще се казва България*; изречение от текста на материала – *Екип от трима алпинисти от Пловдив и един от Плевен ще кръщават с името „България“ безименен връх в Хималаите* (<http://www.segabg.com>). Но съществува и друга практика – в заглавието името е в кавички, а в текста – без кавички, напр. *„Мудис“ понижи кредитния рейтинг на Русия* (Mediapool.bg) – заглавие. По-нататък в текста – без кавички.

Ще отбележим и влиянието на фактора пълнота на изписване на наименованието: Когато съставното собствено име, включващо приложение, е съкратено до приложението, то обикновено не се огражда в кавички, при положение че съдържа опорна дума, която назовава родовото понятие, напр. МБАЛ „Национална кардиологична болница“ (и МБАЛ „Национална кардиологична болница“ ЕАД), но: *Национална кардиологична болница; Кралски оперен театър „Ковънт Гардън“, но Ковънт Гардън*.

Сред проблемните случаи, за които често се получават въпроси в Службата за езикови справки, е оформянето на имената на изцяло или час-

тично създадени в резултат на човешка дейност ландшафтни обекти, които получават имена на естествено възникнали обекти, на чиято територия се намират. Такива са: гранично-пропускателни и митнически пунктове, терминали, пристанища, пътни възли, летища, гари, язовири, резиденции, курортни комплекси, ваканционни селища, къмпинги, резервати; природни паркове, спортни зони. Колебанията се дължат, от една страна, на факта, че са образувани чрез изкуствена номинация, което предполага употреба на кавички. От друга страна обаче, става дума за трайно установени обекти, при номинирането на които определяемото съществително нарицателно, което предшества съществителното собствено, обикновено не се изпуска. Службата е препоръчвала използването на кавички при оформяне на имена от този тип, напр.: гранично-пропускателни и митнически пунктове – *митнически пункт „Капитан Андреево“*, *граничен контролно-пропускателен пункт „Златоград“*, *митническо бюро „Драгоман“*, *ГКПП „Морска гара „Марна“*; резервати, природни паркове, места за развлечение – *атракцион „Леденика“*, *резерват „Камчия“*, *резерват „Сребърна“*, *природен парк „Шуменско плато“*, *природен парк „Рила“*; крепости, кули: *крепостта „Трапезица“*, *телевизионна кула „Снежанка“*; спортни центрове: *ски център „Кулиното“*, *ски курорт „Картала“*, *ски зона „Боровец“*, *писта „Ръждавица“* (по името на местност в района на Мальовица); курортни комплекс: *курортен комплекс „Камчия“*; мини и находища, ТЕЦ, АЕЦ: *мина „Бобов дол“*, *находище „Челопеч“*, *АЕЦ „Козлодуй“*; пътни съоръжения: *пътен възел „Мухово“*.

Тази група оними на пръв поглед изглежда единна, но всъщност е доста разнородна. Въпреки препоръките за оформяне в кавички често те се пренебрегват. Причината се корени в спецификата на номинацията. Съответните първични собствени имена функционират като определяеми, т.е. опорни думи в словосъчетания от типа *местността Картала*, *град Бобов дол*, *планината Рила*, *с. Капитан Андреево* и т.н. Наричателните, които ги предшестват, са приложения. Докато при именуването на съответните изкуствено създадени ландшафтни обекти релацията е обратна: собствените имена, резултат от вторична номинация, са определения – приложения към опорните думи (съществителни нарицателни), които ги предшестват (вж. Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 523). Тук опозицията е между естествено (спонтанно) възникнало име и дадено (присъдено) име. Известно е, че артефактите с уникален характер подлежат на специално именуване. Важно е, че е налице функционална, а не категориална трансформацията – и в двата случая това е собствено име, т.е. няма преход от нарицателно в собствено. Освен това при тези номинации смислоразличителна функция изпълняват не кавичките, а употребата на словосъчетанието в неговата цялост, състоящо се от собствено име приложение, оформено с главна буква, и предшестващо го нарицателно съществително определяемо, като двете съществителни имат един и същ референт. Затова кавичките не се осмислят като наложителни. Докато в случаите, когато собственото име е

първично и определяемо, т.е. опорна дума в номиналната фраза, обикновено то се употребява без предшестващото го нарицателно съществително. Например използва се само *Витоша*, когато става дума за планината, но когато се реферират други обекти, именувани по този начин, почти винаги се използва цялото словосъчетание: *природен парк „Витоша“*, *радио „Витоша“*, *район „Витоша“*, *булевард „Витоша“*, *парк-хотел „Витоша“*, освен ако не става дума за контекстово зависими употреби. Наличието на категоризираща дума активизира кавичките.

По-комплицирани са случаите с имена на летища, гари и пристанища. На няколкото въпроса относно оформянето им Службата е давала различни отговори: *летище София* (по-често) и *летище „София“*, *летище Варна*, *пристанище Бургас*. Преобладава тенденцията, а и препоръките в общия случай са в този дух, подобни названия да се пишат без кавички.

Като цяло ландшафтни обекти, свързани с транспортна и спедиторска дейност, каквито са летища, пристанища, терминали, гари, автогари, спирки на градския транспорт, метростанции и др. под. в качеството им на изкуствено създадени и именувани чрез вторична номинация би трябвало да се пишат в кавички. Върху узуса влияят обаче фактори като *време на възникване и именуване на обекта* (по-старо – по-ново), *популярност* (по-известно – по-малко известно) и *честота на употреба* (по-често – по-рядко), които при отделните видове наименования от този тип действат с различна степен на интензивност. По-продължителното време на съществуване корелира с представата за трайност и устойчивост, което събужда асоциации с естествено възникналите обекти, чиито имена не се оформят в кавички. Следвайки установената практика, Службата за езикови справки при постъпили въпроси дава устни препоръки за изписване имена на летища, пристанища и гари без кавички, на спирки и метростанции – в кавички, като продължава да наблюдава тенденциите с цел формулиране на правила, които да се включат и в официалните справочници.

Действието на факторите *време на възникване и именуване*, *популярност* и *честота на употреба* ще илюстрираме със следния пример. Наблюденията ни показват, че *гара Подуяне* много по-често се пише без кавички, докато *автогара „Подуяне“* по-често е с кавички: по-късните по време на възникване обекти по-често се пишат в кавички, защото актът на тяхното именуване се помни, а трайността им във времето не е доказана. Но аналогията с наименованието на обект от същия тип и със същото име, при което в узуса се е наложило писане без кавички, разколебава кавичките и при по-новите наименования.

Въпросите за кавички понякога се съпътстват и от въпроси за главна/малка буква, което пък е свързано с неясния в някои случаи казус за границите на собственото име. Все още не е задоволително решен и теоретичният въпрос кое е приложението в номинации от типа *музеев* „*Прадо*“ например и дали думата *музеев* е част от собственото име. В това отношение са необходими допълнителни изследвания, които ще дадат адек-

ватен отговор на въпроса защо при еднотипни на пръв поглед номинации в едни случаи въпреки препоръките за изписване с кавички те се изпускат с лекота, а в други се използват последователно.

В писмената практика е налице стабилност при употребата на кавички при съществително собствено в служба на приложение в рамките на словосъчетания с опорна дума съществително нарицателно, като: *аферата „Акрам“*, *аферата „Костинброд“*, *делото „Белнейски“*, *кабиненът „Орешарски“*, *казусът „Гърция“*, *случаят „Сертов“*. Затова и въпросите са малко. По-голям интерес са предизвикали номинациите, в които собственото име е изразено чрез инициално съкращение: *казусът „ПИБ“*, *случаят „КТБ“*. За тези случаи са препоръчани кавички.

Има постъпили няколко въпроса за оформянето на имена на природни явления (урагани, циклони и др. под.), грипни шамове, компютърни вируси. Във всички тези случаи е препоръчано оформяне в кавички, когато са на кирилица: *вирусът „Мелиса“* (компютърен вирус), *вирусът „Тексас“* (грипен вирус); *ураганът „Катрина“*, *циклонът „Марсия“*.

В заключение може да се каже, че въпреки традицията в правописните речници да се обособяват специални раздели за употреба на кавички, съществуват проблемни случаи, които все още не са намерили своето решение. При оформянето на имената със или без кавички действат редица фактори, някои от които са глобални, а други са в йерархия помежду си. Такива фактори са типът собствено име и типът номинация; азбучната система; времето на възникване и именуване на обекта; степента на познатост; аналогията; начинът на изписване на името и типът съкращение; начинът на употреба (самостоятелно или в свързан текст), пълнота при изписване на името. Практиката по отношение на употребата на кавички при някои групи собствени имена приложения е доста разнообразна и непоследователна поради различното осмисляне на йерархията на тези фактори, както и поради динамиката на процесите на образуване на собствени имена.

ЛИТЕРАТУРА

Блогът на Павлина: <https://pavlinav.wordpress.com>

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: *Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София, ИК „Петър Берон“.*

Еко 1998: *Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. ТОО ТК Петрополис, Москва (руски превод).*

Курташева 1999: *Курташева, Б. „Дилетант“: възможностите на кавичките. – Литературна мисъл, бр. 2. <http://www.slovo.bg/old/lit-mis/199902/bkurtasheva.htm>*

НПР 2002: *Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл.*

ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.*

Пахомов 2008: *Пахомов, В. М.* Кавычки и смежные орфографические явления в сфере номинации. Автореферат диссертации. Москва. http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/orthografia/28_637

ПРСБКЕ 1983/1995: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“ (Второ фототипно издание 1995 г.).

Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, А.* Нова българска граматика. София, изд. „Т. Ф. Чипев“.

✉ *Доц. д-р Татяна Александрова*

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

t_alexandrova_@mail.bg

✉ *Assoc. Prof. Tatyana Alexandrova, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

t_alexandrova_@mail.bg